

ÉRTEKEK ÉS ISKOLÁK

Bármely társadalom bármely intézménye érték közvetítő, érték hordozó, érték kifejező funkciókat is betölt. S e funkcióknak érvényesülése elemezhető. Az az érték hordozó funkció mindig összetett: minden intézménynek vannak közvetlenül tudatosan terjesztett értékei - sokszor azonban hatékonyabbak, s mélyebbre is elhatolóak azok az érték hatások, amelyek szándékolatlanul, más szempontok alapján kialakított működések /mellék-/ hatásaiként vagy a különböző elemek /a részek hatásától különböző/ összehatásaként sugárzódnak az intézménnyel kapcsolatba kerülők felé.

Az intézmények értéksugalló hatásának vizsgálata meg kívánja, hogy lehetőleg minden lényeges hatóelemet vegyünk számításba. Vizsgáljuk az intézmények külső-belső látványát, az intézményben zajló tevékenységek tartalmát, az ott folyó tevékenység szervezeti-strukturális sajátosságait, az ott dolgozók munkastílusát stb. Hiszen aki belép egy intézménybe, mindezzel szembesül, mindez hat rá együtt és külön-külön.

Az alábbiakban ebből az alapfeltételből kiindított kutatásunk^x részeredményeinek alapján elemeznénk az egyik legfontosabb alapintézmény, az iskola néhány olyan érték-sajátosságát, amelyek pusztán az elemzési eszköztár egyik összetevőjének, az iskola külső-belső látványának figyelembe vételével szembetűnik.

^xMűvelődéskutató Intézet, 1981-1985.

A vizsgálat két megye valamennyi településének kulturális, illetve kulturális vonatkozású intézményeit érinti.

1. Egy településen végighaladva az egyes épületek külseje, mérete, helyzete, díszítettsége, állapota, karbantartottság és még sok egyéb tényező együtt többé-kevésbé már a bennük működő intézmények társadalmi súlyára, presztizsére is következtetni enged. A látványok sugallnak bizonyos hierarchikus sorrendet, ami ha nem is esik feltétlenül egybe a tényleges hierarchiával, a külső szemlélő számára mégiscsak mond erről valamit. A jó állapotú, reprezentatív külsejű épületek nyilván a bennük lévő intézmények magasabb presztizsét sugallják, mint az elhanyagolt, szűkös, piszkos, rossz állapotú épületek.

Természetes, hogy sok minden közrejátszik abban, hogy egy intézmény egy adott pillanatban milyen képet nyújt /mikor létesítették, eredetileg milyen célra, mikor volt pénz a tatarozásra, hogyan használják stb./. Dehát eme szempontok egy része is visszavezethető értékválasztásra, nem tekinthető véletlennek, a presztizs szempontjából függetlennek, hogy melyik intézmény került üresen álló kastélyba, s melyik elhagyott istállóba. Hogy melyik intézmény kap inkább anyagi támogatást a felújításhoz és melyik nem - hosszú éveken keresztül. Ez utóbbi, az anyagi támogatás éppen lehet személyes kapcsolatok függvénye is. Az egyik faluban a tanácselnök vagy a felsőbb szervek képviselői jó viszonyt alakítanak ki az iskola igazgatójával, s ezért jut pénz az épületre, a másik faluban pedig a hasonló jó viszony híján ellátatlan marad az intézmény is. Az ok egyéni, az eredmény azonban ugyanaz: a jó személyi kapcsolat az intézmény presztizsének emelkedésében gyümölcsöződik, és ki is fejeződik. A kisebb vagy nagyobb presztizs látszik függetlenül attól, hogy mi segíti hozzá az intézményt.

Ezt az összefüggést természetesen nem lehet abszolutizálni. Igen elhanyagolt külső mögött is lehet igazi /pl. az ott végzett munka tartalmából fakadó/ presztizs. Így konkrét intézmények elemzésekor sosem szabad pusztán a külső látvány kínálata következtetésekből kiindulni. Vannak

azonban olyan általános jelenségek, amelyek már magából a látványból is levonhatók.^x

A kultúrával kapcsolatos egyes intézmények^{xx} között kirajzolódó látványbeli kontrasztok alapján az eddigi részleges /korántsem végleges/ adatok szerint az általunk vizsgált megyékben a kulturális vonatkozású intézmények három fokozatba sorolhatók. A legjobb állapotúak - néhány kivételtől eltekintve - a vendéglátóipari létesítmények, a könyvtárak, múzeumok és a templomok, valamint az óvodák. A második csoportba sorolhatók azok az intézmények, amelyek színvonala nagyon ingadozó a gazdagon reprezentatív és a szűkös, puritán vagy leromlott állapot között, s átlagosan közepes kategóriájúnak nevezhetők. Ezek a tanács és pártházak. Végül persze szintén a nagyon jó és nagyon elhanyagolt között váltakozó színvonalon, de összességében mégis a legelhanyagoltabb kategóriába sorolható intézmények a mozi, a művelődési ház, és talán leghátul az iskola.

2. Az iskolákat összehasonlíthatjuk néhány "rokon" intézményünkkel is. A felvételek alapján szembevető pl. a körülmények színvonalának az a romlása, amelynek az óvodából az iskolába átlépő gyerekek többsége ki van téve. Az óvodák túlnyomó része /s meglehetősen egységes színvonalon/ otthonos, jól berendezett, nagy terekkel, szabad mozgáslehetőséggel, bárki számára hozzáférhető játékokkal,

---

^xRáadásul, mikor elhanyagolt vagy díszesebb "külsőről" beszélünk, itt az épület külső-belső látványára kell gondolnunk /="külső" szembeállítva az ebben az intézményben folyó tartalmi munkával/. A látszó presztizs, látszó jólét, vagy látszó szegénység megítéléséhez természetesen a külső és belső állapot ismerete egyaránt szükséges.

^{xx}Azt, hogy mely intézmények tekinthetők a kultúrával kapcsolatban lévőknek, viszonylag tágra értelmezzük az iskolán, könyvtáron, múzeumon, művelődési házon, klubon, mozin kívül, természetesen a templomot, de a tanácsházat, a pártházat és a vendéglátóhelyeket /kocsmát, eszpresszót, vendéglőket/ is bevettük vizsgálatunk megfigyelési anyagába.

tiszta, sok mosdókagylóval, angol WC-vel ellátott tisztálkodó helyiségekkel. Az iskolákban ezzel szemben szembeütő a szűkösség, a ridegség, a beszorítottság a mozgást korlátozó padok közé, az iskolai taneszközök szinte mindig el vannak zárva a /nota bene, az óvodáskorúaknál jóval nagyobb/ gyerekek elől; kevés mosdóval találkozni, sokszor csak csap vagy csak lavór van, a WC állapota helyenként katasztrófális és igen szembeütő, hogy új építésű iskoláknál is igen gyakori az udvari WC.

A különbségek több síkon is magyarázhatók. Az iskolákban folyó oktatás hagyománya eleve behatárolja a szabad mozgás lehetőségét. Ez a két intézmény - iskola és óvoda - jellegében azonnal meghatározó különbséget okoz, s a padok leszerelése, jó és változtatható elhelyezése, sokkal több szabadabb mozgást lehetővé tevő asztalokra cserélése még korántsem mindenütt mehetett végbe. A különbségek másik oka a két intézmény finanszírozásának különbségében kereshető. Nagyon jelentős oknak tekinthetjük azt a szemléletbeli, közvetlenül érték-jellegű tényezőt is, hogy az óvoda a szülők értékrendszerében általában közvetlenül a családi ellátás meghosszabbításának minősül, ezért alakulásában a szülők közvetlenebbül érzik személyes felelősségüket, s így a helyi pénzek elosztásában is fontos, szociális kérdésnek minősül. Sok helyütt a termelészövetkezet és a tanács szinte versenyez abban, hogy melyikük karolja fel az óvoda ügyét /az iskola felelősségét viszont már áttolják az államra, s az állami gondoskodásból köztudottan kevesebb és rugalmatlanabbul jut el az egyes falvak iskolájáig. Az óvodát a nők munkábaállása a legutolsó nemzedékben tette általánossá, s így az óvodáskorú gyermek a közgondolkodásban még nem ment át az állam "hatáskörébe/.

3. De az általános iskola persze a "másik" oldalon, "nagyobb testvérével" összevetve is hátrányos helyzetben látszik lenni. Ha egy településen pl. szakközépiskola van, jól látszik a kontraszt. Az iskola általában /még az újon-

nan épültek nagy részére is érvényes ez/ földszintes épület. Olykor igen nagy, de ez a terjedelen nem fölfelé nyúlik, hanem a hosszú házak módján vízszintes arányban terjeszkedik, néhol egészen aránytalanul is. A szakközépiskolák viszont általában emeletes, urbanizált épületeket kaptak, magas, emeletes házakba költöztek. A földszintes iskolák némileg a régi népiskolai jelleget, külsejük a paraszt házakat idézi, az életszínvonal emelkedésével persze mind jobb állapotú parasztházakat; a falusi átlagot, néha annak felső sávját is elérve. Mégis, a látványban, a hangsúlyozott földszinteségben szimbolizálódó szemlélet ugyanaz: az általános iskola a faluban elsődlegesen a falusi lakosság újratermelője, amit nyújt, nem több, mint a paraszti lét újratermelése. Mint számos szociológiai vizsgálatból tudhatjuk, a társadalmi mobilizáció számos mutatójában a nagy vízválasztó a középiskola, s ez is kifejeződik az épületek presztizsében. A középiskolának már nagyon sokszor olyan épülete van, amely képes a szülői házban adott-hoz képest többletet adni, városias, városias értékekhez vonzó környezetet nyújtani.

Nem valószínű, hogy itt teljesen tudatos megfontolások működnének, szinte mindenütt természetesnek tűnik, hogy a középfokú intézmény a magasabb rangú, ennek kell tehát a magasabb presztizsű épületet biztosítani. Az evidencia, a magasabb fokú intézmény nagyobb fontossága azonban legalábbis megkérdőjelezhető. S az is általánosnak látszik, hogy nemcsak ott jelenik meg ez az urbanizáltságbeli különbség, ahol csak el kellett dönteni, hogy melyik intézmény kapja a nagyobb, szebb épületet, hanem általában ott is földszintes általános iskolát építenek, ahol a szükséges kívánalmak szerint építhetnének emeletest is, míg a /szak/középiskolák között földszintes szinte nem is található.

4. Az iskolák épületei nemcsak viszonylag alacsony presztizsűek, de eleve jellegtelenek is. A falvak különböző intézményei közül viszonylag sok egyedi tervezésű, esztétikumot sugárzó épülettel találkozhatunk, vannak köztük vendéglátóipari intézmények, tanácsházak, irodák, gyógyszerárak; azonban iskola a legkevésbé. Az anyagi háttér szűkössége ezzel kapcsolatban is magyarázat, nem valószínű azonban, hogy a fantáziátlanág, jellegtelenség csupán az anyagi lehetőségek korlátaira menne vissza. Itt is sokkal inkább az értékhierarchia működését érhetjük tetten. S talán a porosz iskolai hagyomány szelleméből is valamit, amelyben az individualitás, a többi intézményhez viszonyítva is csekély szerepet játszik.

5. Volt már szó az intézmények külsejének és belsejének különbségéről. Azok az épületek, amelyek kifelé reprezentálnak, befelé vagy hátsó frontjukban elhanyagoltak /gyakori ez is az iskolák között/, a feudális reprezentáció, a "fenn az ernyő, nincsen kas" szemléletét hordozzák. Azok viszont, amelyek kívül elhanyagoltabbak, belül azonban meglepően magas színvonalúak, a polgári intimitás, egyfajta bezárkózó, exkluzív, klubjelleg-páholyjelleg kifejezői. Az utóbbi viszonylag ritkább intézményeink között, de előfordul, noha az iskolák között nagyon ritka.

6. Az épületek belsejében ismét hierarchiák működhetnek, s játszhatnak szerepet az egyes helyiségek látvány sajátosságainak kialakításában. Egy-egy intézményen belül a státuszok különbségében jelenlévő tényleges presztizskülönbségekre utalhat pl. a vezetői szobának, a beosztottak szobájának, az "ügyfelek" helyiségeinek, a folyosónak az állapota, tisztasága, tágassága, díszítettsége, megvilágítása stb. Vannak pl. intézmények, ahol kiugró különbségek vannak e szempontokból az igazgató pompásnak nevezhető reprezentatív szobája és beosztottai zsúfolt vagy szegényes helyiségei között. Az iskolákban az igazgatói irodák nem ugranak ki ilyen mértékben /a kevés jól

ellátott városias iskolában valamivel inkább/. Ez persze nem utal feltétlenül arra, hogy az iskolákban általában magasabb fokú a demokratizmus, mint más intézményekben: a szűkösebb körülmények nyilván kisebb szórást tesznek lehetővé.

A tanári szobák körülményeinek átlagszínvonala nem különbözik a tantermekétől, amelyekről az óvodákkal való összevetésben már szó volt. A tanári szobák más belső elrendezéssel ugyan, de hasonlóképpen zsúfoltak, ugyanúgy lehetetlenné válik bennük az individualizált lét, mint a tantermekben, sőt a tisztálkodási lehetőségek sem sokkal jobbakk. Ugyanakkor a tanárok és a diákok ilyen feltétel-egyenlősége "közössége" /vagy legalábbis hasonlósága/ dacára a diákok élettere a /tanterem-folyosó/ és a tanároké /a tanári és az igazgatói szobák éles határokkal válnak el egymástól, megint csak a porosz hagyományok értékrendje alapján/. A tanáriba tanulónak belépni a legtöbb helyen nem szabad. Sok helyütt gombos /kivülről csak kulccsal nyitható/ ajtó gondoskodik erről. Ha a folyosón kulcs csörgéssel közeledő tanárok keltette börtönőr asszociációból - a hasonlóság karikatúrisztikája miatt is - el is tekintünk, a szünetben a tanári előtt meghallgatásra váró, sorakozó gyerekek látványa nem mentes a bürokratizáltság képzeteitől. A folyosói közlekedés általában véve is börtönszerű. Ha a húsz évvel ezelőtt még itt-ott előforduló csattogtatóra körbesétálás el is tűnt, a folyosó különböző rendszabályok szerinti körbenjárása azonban nem. A kolostori hagyomány, ahonnan közvetlenül /és a közösségi helyek, zsidongók hiánya miatt gyakran kényszerűségből is/ áthagyományozódik ez az iskolára, nem éppen demokratikus értékek közvetítője.

Mindezzel szemben jogosan mondható el, hogy a kifogásolt szabályok nagyon is funkcionálisak. A tanárit zárva kell tartani, mert a gyerekek szabadon járhatnának ki s be, a tanárok nyugalmassá amúgy sem tehető tíz-tizenöt

percnyi pihenési idejét semmisítené ez meg, kaotikus állapotokat eredményezve a szobában. A körbenjárás melletti érv is hasonló, a rend védelme, a lökdösődés, verekedés megakadályozása. Mindezzel kapcsolatban megint az a helyzet, mint amit az intézmények közti hierarchia viszonytal kapcsolatban már felvetettünk: igen a jelenlegi formák között az ésszerűség diktálja pl. a fegyelem biztosítását, és sok helyütt éppen a túlzott tanári liberalizmus következtében anarchikussá váló állapotok okozzák a nagyobb problémát. Csak hogy nem elképzelhetetlen az olyan iskola, ahol a gyerekek maguk tartják, s tartatják be az együttélés szabályait, fegyelmét, és ez az, amit igazán eredményesnek tekintünk. Voltak, s vannak a világban, de Magyarországon is példák ennek bizonyítására.

Nem elképzelhetetlen olyan iskola, ahol a gyerekekkel, akit társnak és nem alárendeltnek tekintenek, a tanár együtt alakítja ki azokat az érintkezési formákat, amelyek egyikükben sem keltik azt az érzést, hogy a másik terhére van. Egyenlőre azonban az iskolák helyzete, szerkezete nem kedvez az ilyen pedagógiának. A fejlődés apró lépésekben mérhető.

/A tanári asztal pl. a középkoriasan megérdemelt katedrán megint csak hatalmi, uralmi szimbólum. Ismét lehet érvelni: így lehet az osztályt jól áttekinteni, mindenkit a szemmel tartani. Mindenkit szemmel tartani: újra a felügyelő érvei ezek. De nemcsak a katedra, az asztal maga is kifejező. Legtöbbször előlről zárt: a tanárt mellszoborra egyszerűsíti, testetleníti, szinte sugározza, hogy csak - emberi valója egészétől elválasztott - szelleme a fontos, s a tekintélye, amely ott magasodik a tanulók fölé a dobogó közepén. Egyébként éppen a dobogó és a tanári asztal használatában jelentős az újabb tanári generációk már nem nagyon viselik el a mellszobor szerepkörét, igen ritka az a tanár, aki ne törné át a tárgyi környezet sugallta helyzetet, a legtöbbször végigsétálják az órát, mások

olykor felülnek a padok-asztalok vagy éppen a tanári asztal szélére, sok helyütt le is kerül a tanári asztal a kiemelt középről valamelyik sarok felé. Itt tehát a használat változása következtében egy formai elem eltűnését, átalakítását figyelhettük meg - s ez az átalakulás éppen az értékek változásáról is beszél. S ilyen kis lépésekben a porosz iskola felbomlása talán mégsem utópia. A hivatali, szolgálati jelleg azonban igen erős. Ha nem bocsátkozunk most a szokások elemzésébe, olyan apróságok is árulkodnak erről, mint pl. a szigorúan centrális, szemrontó világítás./

Ami a díszítéseket illeti, azok mennyisége változó, helyenként majdnem minden falfelületet elborítanak. Ennek ellenére ritka, hogy a díszítések, amelyeknek célja mindig valaminek a kiemelése, valóban "sugallata" lenne. Az ideológikus feliratok legtöbbször súlytalanok, a díszítőelemek között igen kevés a gyerekek keze nyomát s főleg egyéniségét viselő, a szövegek még kevésbé kapcsolódnak a gyermekek világához. A díszek és feliratok láthatólag funkciótlannak, sokáig helyükön maradnak, hiányzó betűk jelzik, hogy még értelmetlen, eltorzult formájukban sem zavarnak senkit. Az ilyen szövegek, az így kiemelt elvek nem hatnak, sőt funkciótlanságuk következtében sokszor önnön tartalmuk, céljuk ellenében hatnak.

Az ideológiai szféra általában is valamilyen külön mezőbe van átemelve, mintegy elemelve az életből. Külön dísztermek, aulák is rendeltetnek erre a célra, az osztályteremben külön falak. Mindenesetre az ideológiai szféra többnyire a gyerekektől elkülönült, élettelen alakban van jelen az iskola tárgyi világában. Ez folytatódik azután a KISZ-klubokban, melyek két szélsőséget képviselnek. Vannak, amelyeket az efféle formalizált ideológikum ural, másokat a "fiatalság megnyerése" jegyében elárasztanak a pop-kultúra, a fogyasztói társadalom szimbólumai. Sok helyütt a két világ együtt jelentkezik: teljes értékkevere-

désben, félmeztelen pop-énekesnő hajlik Marx portréja fölé, vidám, henyélő társaság kínálja mellettük a Pepsi Colát. Tévedés ne essék, korántsem kívánjuk szentségtörésnek minősíteni Marx és az élet élvezetének kapcsolatát. A fogyasztói társadalom értékei azonban nem azonosak a marxista "hedonizmus" értékeivel, s a jelképek keveredése itt egészen biztosan az értékek keveredésének-zavarának kísérőjelensége. Ez pedig számos KISZ-klub és számos tanterem falán kimutatható. A KISZ-klub csak tovább viszi azt a látványt és értékeklecticizmust, amely az iskolákban jellemző.

9. Az iskola a társadalom egyik elsődleges értékközvetítő intézménye. Igen fontos annak vizsgálata, hogy /mikor/ milyen értékeket helyez "nevelési célként" előtérbe az iskola. Ebben a rövid tanulmányban azonban más értékvonatkozásokról próbáltunk írni: a viszonyítás által kifejeződő értékek és helyzetek szimbólikus tartalmi révén kifejeződő értékek szerepéről. Példaképpen a vizuális hatás érték-elemeire utaltunk, de idézhettünk volna más jellegű hatásokat is.

Az iskola mostoha sorsát emlegetni ma már korántsem számít újdonságnak. De talán éppen azokat az értéksugárzó /és romboló/ hatásokat nem vesszük eléggé figyelembe, amelyek részben e mostoha sors, részben azonban szemléleti zavarok, tisztázatlanságok és végiggondolatlanságok következményei.